

Dialectiek van ons regionale ontwikkelingsstreven

rijksuniversiteit
groningen

Prof. dr. Marijn Molema

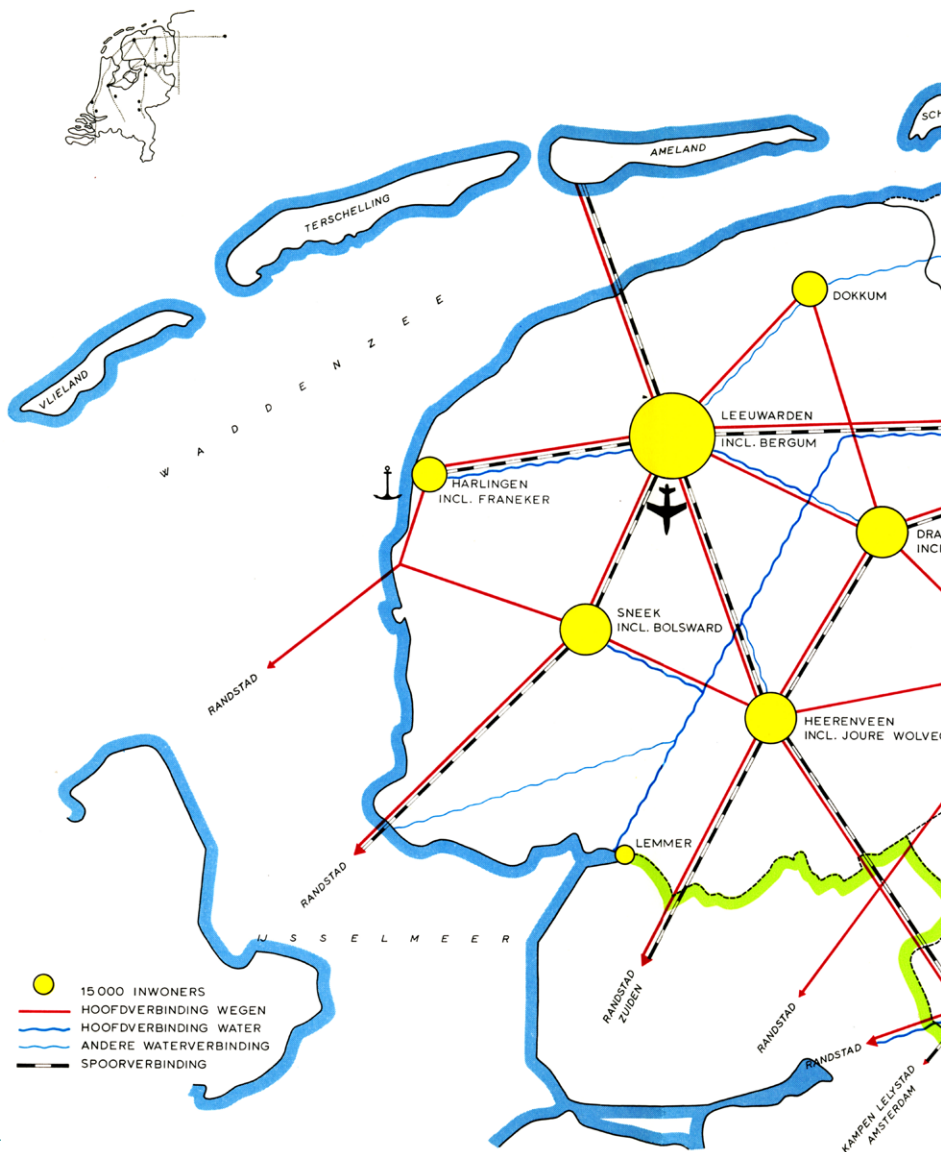

rijksuniversiteit
groningen

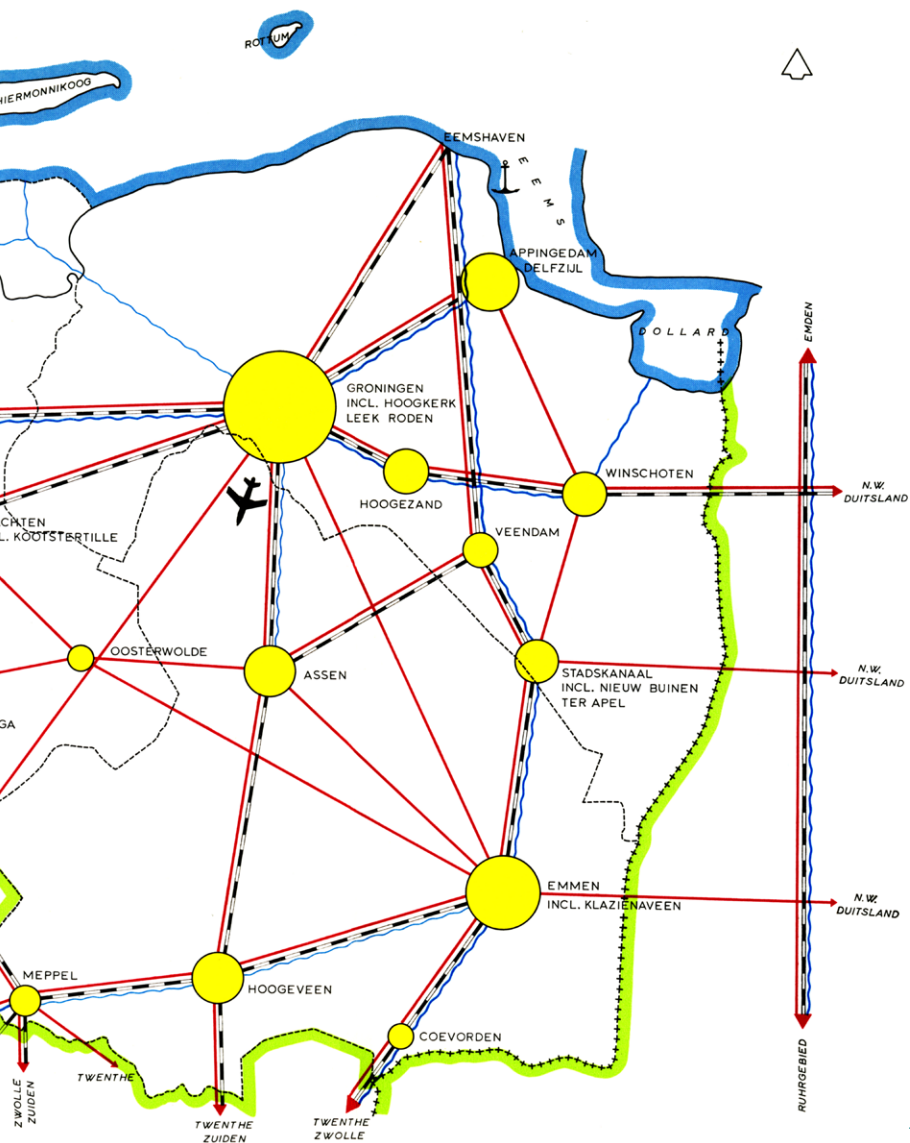
Dialectiek van ons regionale ontwikkelingsstreven

Prof. dr. Marijn Molema

Rede bij de aanvaarding van het ambt van
Bijzonder hoogleraar Regionale Vitaliteit &
Dynamiek vanwege de stichting Fries Sociaal
Planbureau, bij de faculteit Letteren van de
Rijksuniversiteit Groningen, uitgesproken op
28 januari 2022 in de Martinikerk te Franeker.

Provinciale besturen van Groningen, Friesland en Drenthe,
Het Noorden op weg naar het jaar 2000. Een nieuw perspectief
 (Assen: Van Gorcum, 1967).

Deze afbeelding weerspiegelt het toppunt van een homogene ontwikkelvisie in Noord-Nederland.

Dialectiek van ons regionale ontwikkelingsstreven

Prof. dr. Marijn Molema

Leden van het College van Bestuur, zeer geachte aanwezigen,

‘Tiden hawwe tiden’, zo luidt een Fries spreekwoord. ‘Tijden hebben tijden’ in letterlijke vertaling. Er spreekt uit dit gezegde een besef dat verschillende perioden elkaar afwisselen in de tijd. ‘Tiden hawwe tiden’; het zou de lijfspreuk kunnen zijn van iedere historicus. Immers, door het onderscheiden en karakteriseren van verschillende tijdperken ordent een historisch wetenschapper de geschiedenis. Een goede periodisering behoedt ons voor geschiedenis als ‘just one damned thing after another’ – een ontmoedigend gevoel, dat de Britse historicus Arnold Toynbee reeds weerlegde.¹

1.

De jaren zeventig van onze vorige eeuw worden in de geschiedwetenschap voorgesteld als een decennium van overgang tussen twee tijden. In deze voorstelling wordt een tijdperk vóór het jaar 1970 en een tijdperk daarna onderscheiden. Vóór de jaren 1970 werd Europa gekenmerkt door een tijd

¹ Toynbee, *A Study of History*, 195.

van industrialisatie. Dit had een snelle verstedelijking tot gevolg en ook de sociale en culturele waardenoriëntaties veranderden mee. Om dit alles in één woord te vangen spreken historici van een ‘moderniseringsproces’.² De grote opgaven van die tijd waren een uitvloeisel van de exponentiële bevolkingsgroei. Waar moesten al deze mensen van leven? Waar moesten ze wonen? De politiek van die tijd valt te herleiden op deze kernvragen.

De jaren 1970 kunnen als breukvlak gezien worden.³ In dit decennium zwakte de industriële boom af. Groeifactoren, zoals het gebruik van Amerikaanse technologie en een grote vraag naar industriële producten, verloren hun kracht.⁴ Externe schokken zoals mondiale financiële instabiliteit en een gestegen olieprijs ondermijnden de groeikracht verder.⁵ Het beeld van economische vooruitgang waarop velen rekenden, zeker na de Tweede Wereldoorlog, moest vanaf de jaren 1970 bijgesteld worden. Bovendien kelderde vanaf 1965 het geboortecijfer waardoor de natuurlijke bevolkingsgroei in westerse landen afnam. Hier bovenop kwam het besef dat de modernisering ook een negatieve keerzijde had. In de jaren 1970 brak invloedrijk beleid voor natuur, leefomgeving, lucht- en waterkwaliteit door.

Alles samengenomen kunnen we van een nieuw tijdperk spreken, door Duitse historici benoemd als de periode ‘na de boom’.⁶ De grote opgaven veranderden mee. De hedendaagse kernvraag, waar onze alledaagse politiek omheen krioelt, luidt: hoe behouden we onze welvaart? Hoe kunnen we, tegen de achtergrond van dreigende klimaatrampen, mondiale ongelijkheid, en globaliseringsrisico's als de Coronapandemie, de verworvenheden van onze moderne samenleving behouden?

² De Vries, ‘De Industriële Revolutie’, 219. Vgl. Herbert, ‘Europe in High Modernity’, 8.

³ Judt, *Postwar*, 453-483; Kaelbe, ‘The 1970s in Europe’; Jarausch, ‘Verkannter Strukturwandel’, 10.

⁴ Aldcroft, *The European Economy*, 202.

⁵ Van Zanden, *Een klein land*, 218-227.

⁶ Doering-Manteuffel en Raphael, *Nach dem Boom*, 8.

2.

Het periodiseren en karakteriseren van tijdperken moet steeds uitgewerkt en aangescherpt worden al naar gelang het onderwerp van historische studie. Het onderwerp waarop ik mij concentreer is het streven naar regionale ontwikkeling. Dit streven begon in de jaren 1930, ontwikkelde zich sterk na de Tweede Wereldoorlog maar veranderde vanaf de jaren 1970. Deze verandering was zo fundamenteel dat zowel de betekenis van het begrip 'regio' als dat van het denkbeeld 'ontwikkeling' een ingrijpende perspectiefwisseling onderging.

In de negentiende eeuw werd snel duidelijk dat industriële ontwikkeling zich niet gelijkmatig over de ruimte voltrekt. Industrie heeft de neiging om samen te klonteren en daarmee de productieve krachten te concentreren in bepaalde delen van een land. Deze mechanismen bestuderend bracht de Zweedse econoom Myrdal, ruim zestig jaar geleden, tot de theorie van de cumulatieve causatie.⁷ Waar bedrijven, infrastructuren en sociale netwerken samenkomen, ontstaat een krachtig regionaal productiemilieu. Dit zuigt mensen en middelen uit het omliggende gebied naar zich toe, waardoor het centrum van de bedrijvigheid nog sterker wordt. Neveneffect is dat de productieve basis van het omliggende gebied zwakker wordt. De verzwakking in dit gebied kan leiden tot een negatieve spiraal van ontgroening en vergrijzing, een lagere scholingsgraad van de beroepsbevolking, kwaliteitsverlies van de publieke ruimte enz.

Het ontstaan van verschillen stond op gespannen voet met het moderniseringsproces. Kwetsbare gebieden werden een anomalie: een afwijking op de wet van vooruitgang en voorspoed. Daarom onstond een regionaal

⁷ Myrdal, *Economic Theory*.

ontwikkelingsstreven, allereerst in het Groot-Brittannië van de jaren 1930.⁸ In de jaren 1950 ontstond een soortgelijke regionale politiek in andere Europese landen.⁹ Waar het 'normale' proces van industriegedreven modernisering stakte, daar moest de overheid een handje helpen. Bijvoorbeeld door havens en wegen aan te leggen. Of door fabrieken met subsidies naar de ontwikkelingsgebieden te lokken. Zo moest de stoot naar ontwikkeling gegeven worden, zo moest de spanning tussen het moderne ideaalbeeld en de 'achtergebleven' regio's worden opgeheven.

Regio's waren tussen 1930 en 1970 abstracte afbakeningen binnen een grotere, nationale ruimte. De afbakeningen volgden vaak bestuurlijke indelingen. Ook werd de hulp van sociale wetenschappers ingeroepen om regionale indelingen op een kwantitatieve manier te legitimeren. Dit was een logische gevolg van de visie op ontwikkeling die gelijk stond aan *industriële ontwikkeling*. Voor elke ontwikkelingsregio was deze aanpak hetzelfde.¹⁰ Ik noem de periode tussen c. 1930 en 1970 daarom het tijdperk van het homogene regionale ontwikkelingsstreven.

3.

Zonder twijfel heeft deze aanpak voor werkgelegenheid en economische groei van regio's gezorgd. Het regionale industriebeleid droeg ook bij aan de grote maatschappelijke opgaven van die tijd, omdat het werk- en woonruimte schiep aan de groeiende bevolking. Tegelijkertijd is het moderne eindbeeld van een gelijkmatige ontwikkelde nationale ruimte nooit verwezenlijkt. Dat komt niet door de manier waarop het beleid is uitgevoerd.¹¹ De oorzaak ligt in de immanente spanning die in het homogene ontwikkelingsstreven besloten ligt.

⁸ Armstrong en Taylor, *Regional Economics and Policy*, 214.

⁹ Clout, *Regional development*; Lavista, 'Structural Policies', 89; Eberstein, 'Wesentlichen Grundlagen'; Van Hoogstraten, *De ontwikkeling van*, 95.

¹⁰ Cappelo, 'Space, Growth and Development', 36.

¹¹ Zo bleek uit literatuuronderzoek dat de meeste studies t.a.v. het Nederlandse regionale beleid positief oordeelden over het effect ervan, zie bijv. Bijvoet en Koopmans, *De effectiviteit van regionaal beleid*.

Het ideaalbeeld van dit streven is van bovenaf opgelegd. Een individu kan zich niet ontwikkelen als het zijn eigen sterktes en zwaktes negeert. Hetzelfde geldt voor een collectief: een regionale gemeenschap kan zich pas ontwikkelen als het zich bewust is van de eigen mogelijkheden en beperkingen.

De betrokkenen waren destijds blind voor deze immanente spanning. Voor een wisseling van perspectief waren eerst nieuwe ervaringen nodig die zich met de crisissfeer rondom de arbeidsintensieve industrie in de jaren 1970 aandienden. Gesubsideerde fabrieken werden in sommige regio's weer gesloten; het regionale industriebeleid verloor zijn werking. Als reactie op de teleurgestelde verwachtingen kwamen nieuwe ideeën op die vertrokken vanuit de potenties in een gebied zelf. De endogene ontwikkelingstheorie raakte in zwang. 'Endogeen' omdat een gebied zich vanuit de eigen krachten zou moeten ontplooiën.¹²

4.

Na de boom is een tijdperk van het heterogene regionale ontwikkelingsstreven aangebroken. Dit tijdperk bracht meer variatie in ontwikkelrichtingen. In de uitwerking van het endogene ontwikkelingsdenken kwam sterke nadruk op economische clusters. Dit zijn ruimtelijke geconcentreerde netwerken van bedrijven en kennisinstellingen die zich vormen rond specifieke economische activiteiten.¹³ Naast productieve competitie ontstaat hierdoor samenwerking die vaak door overheden ondersteund wordt. In clusters is vaak sprake van verhoogde arbeidsmobiliteit zodat kennis en kunde circuleert. In de jaren 1980 dienden deze theorieën zich aan als geschikte opvolger van de regionale industrialisatiepolitiek.¹⁴ Onder invloed van de Amerikaanse bedrijfskundige

¹² Tödtling, 'Endogenous approaches', 333.

¹³ Cruz en Aurora, 'The Evolution of the Cluster Literature'; Zeitlin, 'Industrial Districts and Regional Clusters'.

¹⁴ In Nederland begon de aandacht voor clusters (toen nog 'hoofdaandachtsgebieden' geheten) met de commissie Wagner en diens rapport *Een nieuw industrieel elan* uit 1981.

Michael Porter werd het clusterbegrip in de jaren 1990 tot in de jaren 2000 erg populair.¹⁵ Echter, de beleidsinvesteringen kwamen hierdoor vaak terecht op plekken die al relatief goed ontwikkeld waren.

Geen wonder dat er altijd kritiek op deze veranderingen geweest is. In de laatste jaren zien we daar een opleving van. Recente bijdragen analyseren de regionale verhoudingen in Nederland nog altijd in binaire termen, waarbij er een kloof opgeroepen wordt tussen 'centrum' en 'periferie', of waarin 'bruisregio's' tegenover 'krimpregio's' worden gezet.¹⁶ Gezien de neoliberale fixatie op clusters in stedelijke gebieden is dat wel begrijpelijk. Hetzelfde geldt voor de oude denkfiguur voor economische en demografische groei als de manier om regio's te ontwikkelen. Soms krijgt deze oplossing weer de vorm van een superplan, dat in één klap alle problemen zou oplossen.¹⁷ Dergelijke probleempercepties en oplossingsrichtingen werpen ons echter terug in de tijd. Impliciet of expliciet omarmen ze nog steeds de moderne idee-fixe van een land met een homogeen ontwikkelde ruimte.

5.

Hoe kunnen we problemen en oplossingen dan wel benaderen? Wanneer boeken we vooruitgang in ons regionale ontwikkelingsstreven? Vooruitgang treedt op als we het nieuwe uitgangspunt van heterogeniteit blijven omarmen, terwijl ook de aandacht van hogere overheden voor regionale kwetsbaarheid geborgd blijft.¹⁸ Deze aandacht is een verworvenheid uit het tijdperk van het homogene ontwikkelingsstreven, maar werd weg gedrukt door de

¹⁵ Vicente, *Economics of Clusters*, 18.

¹⁶ Milikowski, *Een klein land*, 36; Van de Ven, 'Hoe Den Haag', 20; Van den Berg en Kok, *Regionaal maatschappelijk onbehagen*, 44.

¹⁷ Motie inzake Deltaplan voor het Noorden d.d. 7 december 2020; Pool en Van Wegen, 'De Lelylijn is een zegen'.

¹⁸ Deze redenering is geïnspireerd op het essay 'Progress as created by historical thinking' van R. G. Collingwood. Volgens de Britse geschiedfilosoof kan een ontwikkelingsstadium vooruitgang brengen '[when it] solves the problems which defeated it in the last (stage of development, MM), without losing its hold on the solutions already achieved', Collingwood, *The Idea of History*, 332.

clusterpolitiek. Gelukkig heeft de Rijksoverheid hernieuwde aandacht voor regionale ontwikkeling door het sluiten van Regio Deals met gemeenten, provincies en waterschappen.¹⁹ De betekenis daarvan wil ik graag illustreren met de casus Noordoost-Friesland.

In 1952 werden hier vijf industriekernen aangewezen binnen de grotere regio 'oostelijk Friesland'.²⁰ Daar bleef in 1959 alleen Burgum van over, maar Dokkum en Kootstertille kwamen nu wel voor steun in aanmerking.²¹ Aangewezen als 'secundaire ontwikkelingskernen' konden Burgum, Dokkum en Kootstertille tot 1990 van de industriesubsidies profiteren. In het laatste decennium van de twintigste eeuw veranderde de regionale politiek. Als uitwerking van het heterogene ontwikkelingsstreven besloten de Noordelijke provincies, in samenwerking met het ministerie van Economische Zaken, te gaan investeren in clusters.²² De clusters werden gesitueerd aan de randen van de snelwegen A7 en A32 waardoor Noordoost-Friesland van de steunkaart viel. Haye Sybesma, toenmalige burgemeester van Dongeradeel, was daarover zo boos dat hij de hogere overheden ervan betichtte, 'euthanasie op het platteland' te plegen.²³ De boosheid in de regio gaf echter ook een impuls aan het regionale ontwikkelingsstreven in het gebied zelf. Gemeenten in het gebied maakten samen regionale plannen en spraken met één mond richting hogere overheden. Dit proces beleefde onlangs zijn voorlopige hoogtepunt in de Regio Deal die gemeenten met het Rijk en de provincie overheden tot en met 2025 gezamenlijk uitvoeren.²⁴

¹⁹ Ministerie van LNV, 'Brief over de aanpak van Regio Deals'.

²⁰ Ministerie van EZ, 'Vierde nota', 71; Ministerie van EZ, 'Bekendmaking betreffende "Premieregeling Bevordering Industrievestiging Kerngemeenten"'.
²¹ Ministerie van EZ, 'Bekendmaking betreffende premie- en prijsreductieregeling'.

²² Het fundament werd gelegd door ambtenaren en bestuurders, zie: Kerngroep Meerjarenperspectief Noord-Nederland, *Meerjarenperspectief Noord-Nederland. Algemeen beleidskader 1991 t/m 1994* (april 1990).

²³ 'Provincie pleegt euthanasie op het platteland', *Leeuwarder Courant*, 9 november 1993.

²⁴ Netwerk Noordoost, 'Regiodeal fase II'; Ministerie van LNV, 'Brief over de Regio Deal Noordoost Friesland'.

Als onderzoeker ben ik dienstbaar geweest bij de inhoudelijke richting van deze Regio Deal.²⁵ Met behulp van beschrijvende statistiek identificeerde ik de bouwnijverheid, metaalindustrie, en het agri&food-cluster als onderscheidende sectoren. Interviews, archief- en literatuurstudie hielpen ons deze krachten te verbinden met culturele factoren, waaronder een sterke hang naar autonomie, zelfredzaamheid en verbondenheid met het landschap. Deze waarden hebben zich ontwikkeld in een sociale en ruimtelijke structuur van een agrarische samenleving die bepaald werd door rijke boeren op de klei, en kleine maar vrijgevochten boeren en arbeiders op de zandgronden. We hebben deze verhalen op verschillende manieren voor verschillende doelgroepen verteld. Daarmee hebben we kunnen bijdragen aan een zelfbewuste toekomstvisie die inzet op de potenties van het gebied.

6.

In Noordoost-Friesland deed ik wat ik in het kader van mijn bijzondere leeropdracht wil voortzetten, namelijk ondersteuning bieden aan regionale ontwikkelingsplannen die van onderop tot stand komen. Ik doe dat vanuit de overtuiging dat ambtenaren, bestuurders, vertegenwoordigers van bedrijven, politieke partijen en andere beleidsbetrokken hulp kunnen gebruiken. Immers, de tijden zijn veranderd en waar vroeger nog veel voor de regio werd bepaald daar moeten regionale actoren nu zelf aan de bak. Dat begint al bij het afbakenen van regio's. Tussen het lokale en het provinciale of landsdelige schaalniveau is het niveau van gemeenten een gangbaar onderscheid. Door de recente geschiedenis van bestuurlijke herindelingen kunnen individuele gemeenten in sommige gevallen ook als een regio bestudeerd worden.

²⁵ Molema et al., *Economische vitaliteitsscan*; Hoogeboom en Molema, 'Look to the Future'.

Bovendien werken veel gemeenten samen in allerlei verbanden.

Historisch inzicht kan dienstbaar zijn in de zoektocht naar het passende schaalniveau voor samenwerking en visievorming. Overigens moet de onderzoeker daarvoor wel gewapend zijn met de juiste theorie. Met de Duitse geograaf Blotevögel kunnen we drie typen regio's onderscheiden: de analytische, de door activiteiten bepaalde of de identitaire regio.²⁶ Het eerste type definieert regio's op basis van vooraf bepaalde analytische criteria. Een voorbeeld zijn de krimpregio's die in 2009 door de Nederlandse overheid werden aangewezen op basis van demografische ontwikkelingen en prognoses.²⁷ Het tweede type definieert regio's op basis van de activiteiten die er plaatsvinden, bijvoorbeeld economische interactie en/of politieke samenwerking. Het derde type gaat uit van de verbondenheid tussen de identiteit van individuen en groepen enerzijds en een specifiek gebied anderzijds. Identiteit is een combinatie van, overwegend, culturele, sociale en politieke dimensies die bovendien steeds in verandering zijn.

De drie typen regio's kunnen naast elkaar bestaan, maar elkaar ook beïnvloeden.²⁸ Zo kan een regio van het tweede type (waarin bijvoorbeeld langdurig politiek wordt samengewerkt) een positieve invloed hebben op de regiovorming van het derde type (waarin het gaat om de ontwikkeling van een regionale identiteit). We zagen dit in Noordoost-Friesland, waar de regiovorming begon als praktische samenwerking tussen de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadiel, Dongeradiel, Kollumerland c.a., Ferwerderadiel en Tytsjerksteradiel. De regio Noordoost-Fryslân was dus allereerst een Activiteiten Regio, het tweede type in Blotevögels categorisering. Door het proces dat voorlopig culmineerde in de Regio Deal is de identiteit van het gebied

²⁶ Blotevögel, 'Auf dem Weg', 58.

²⁷ Ministerie van BZK et al., *Krimpen met kwaliteit*, 12.

²⁸ Paasi, 'The Institutionalization of Regions'.

versterkt. Politieke samenwerking heeft zodoende een positief effect op de identiteitsvorming van het gebied.

7.

Kleur geven aan het regionale eigene is in het tijdperk van het heterogene ontwikkelingsstreven van groot belang. Zonder gezicht worden regio's niet waargenomen. Ze zullen overgeslagen worden zodra er middelen voor ontwikkeling te verdelen zijn. Wetenschappelijke literatuur spreekt over 'left behind places' en schrijft meer aandacht voor de identiteit van deze gebieden voor.²⁹ Hier heeft de regionaal-historische benadering van de geschiedenis veel te bieden. Regionale geschiedenis was in de afgelopen decennia bijzonder productief. Mezelf beperkend tot het Nederlandse taalgebied kan ik wijzen op prachtige boeken over provinciale geschiedenis.³⁰ Bovendien heeft de studie naar regionale identiteitsvorming een krachtige impuls gekregen, ook in theoretisch en reflectieve zin.³¹ Het elan hangt samen met een zekere bevrijding van de regionale geschiedenis uit de greep van het moderniseringsproces.³² In dit proces stond de moderne natiestaat centraal. Als gevolg werd moderne geschiedenis geschreven als het evolutionaire verhaal van staats- en natievorming. Regionale geschiedenis was daaraan ondergeschikt.³³

Deze benadering, waarin nationale landsgrenzen de historische wetenschap domineren, heeft positieve en negatieve gevolgen gehad. Positief aan deze benadering is de empirische traditie die regionale geschiedenis heeft ontwikkeld. In weinig andere subdisciplines wordt zoveel bronnenonderzoek

²⁹ Rodríguez-Pose, 'The Revenge of the Places'; MacKinnon et al., 'Reframing Urban and Regional Development'. Zie voor ons land: De Voogd en Cuperus, *Atlas van afgehaakt Nederland*, 20.

³⁰ Gerding en Van der Meer, *Geschiedenis van Drenthe*; Duijvendak et al. (red.), *Geschiedenis van Groningen*; Brusse et al. (red.), *Geschiedenis van Zeeland*.

³¹ Bijsterveld, 'Zóó is Brabant'; Seixas en Storm, *Regionalism and Modern Europe*.

³² Applegate, 'A Europe of Regions', 1158.

³³ Voor de geschiedenis van Friesland betekende dit bijvoorbeeld dat de belangrijkste vraagstelling zou luiden: 'Hoe moet je de betekenis van Friesland in de vaderlandse geschiedenis duiden?' Zie: Kennedy, 'Friesland droeg volop bij aan de Nederlandse geschiedenis'.

gedaan. Deze ijver was mede gevolg van het stimulerende idee dat regionaal onderzoek zou helpen om alle puzzelstukjes van Nederland te begrijpen en daarmee het volledige beeld te scheppen.³⁴ Negatief echter is dat er voorbij gegaan werd aan de inherente ruimtelijke dimensie die sommige historische processen hebben. Het proces van industrialisering bijvoorbeeld begon niet in natiestaten maar in regio's.³⁵

In het laatste kwart van de twintigste eeuw kon de geschiedschrijving zich loswurmen uit het nationale keurslijf. Naast een traditie van *global history* heeft dit dus ook positief uitgewerkt voor de regionale geschiedenis. Evenwel laten regionale historici zich nauwelijks horen in het regionale ontwikkelingsdebat. Dit debat wordt grotendeels overgelaten aan geografen, economen, bestuurskundigen, politicologen en sociologen. Samen treffen zij elkaar in *regional studies*.³⁶ Theoretisch kunnen regionaal historici veel van dit multidisciplinaire veld leren. Toch zijn zij zelf beter in staat om de identiteit van regio's te beschrijven. In het historische verhaal wordt identiteit expliciet gemaakt en mede gecreëerd.³⁷ In dit verhaal ontstaat een beeld waarin de economische structuur, de sociale samenhang, de culturele eigenschappen en de politieke samenwerking van een gebied integraal begrepen wordt.

8.

Vanuit deze positie zal mijn daadwerkelijke onderwijs en onderzoek zich vooral richten op Fryslân, Groningen en Drenthe. Na de Tweede Wereldoorlog was het homogene ontwikkelingsstreven in deze provincies sterk aanwezig. Vanaf de

³⁴ Zie ook de historiografische reflecties over regionale geschiedenis in: M.G.J. Duijvendak, *Wijde horizon, scherpe blik*, 4-16; Bijsterveld en Mol, 'All history is local history', 28-31; Esser, 'Landesgeschichte aus dem Blick der Niederlande'.

³⁵ Pollard, *Peaceful Conquest*; Kiesewetter, *Industrielle Revolution in Deutschland*; Rosés en Wolf, *The Economic Development of Europe's regions*.

³⁶ Hopkins, *Knowledge, networks and policy*.

³⁷ Lübke, *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse*, 152: 'Ob persönlich oder gruppenspezifisch - die Antwort auf die Frage, wer wir denn sind, ist die Kennzeichnung einer Identität, und in beiden Fällen hat diese Antwort die Form einer Geschichte'.

jaren zeventig van de twintigste eeuw begon een overgang naar het heterogene ontwikkelingsstreven. Sindsdien manifesteren zich vele vormen van regionaal ontwikkelingsbeleid. Noord-Nederland, in zijn geheel en in zijn regionale delen, heeft daarom veel studiemateriaal te bieden. Het gaat bijvoorbeeld om verslagen van vergaderingen, om allerhande rapportages en om de ervaringen van tijdgenoten, die in veel gevallen nog geïnterviewd kunnen worden. In mijn onderzoek hanteer ik drie ijkpunten.

Ten eerste hoop ik op basis van dit soort bronnen het vormingsproces van regio's te onderzoeken. Het schaalniveau waarop ontwikkelingsbeleid in de naoorlogse decennia gestalte kreeg, was sterk bepaald door technocratische en uniforme principes van regionale afbakening. Echter, de dynamiek van economische en of politieke samenwerking, en processen van regionale identiteitsvorming, gaan voorbij aan dergelijke *top-down* abstracties.³⁸ Zeker in de laatste decennia is het schaalniveau waarop regionale toekomstvisies gemaakt worden, fluïde geworden. Dat komt doordat de geografische omvang en de inhoudelijke lading die aan regio's wordt toegekend, niet langer op een centraal niveau wordt voorgeschreven. Regio's ontstaan van onderop, door sociale interactie en relaties tussen mensen en organisaties.³⁹

Regiovorming wordt daarmee een proces met zijn eigen historische toevalligheden en contingenties. We kunnen het proces reconstrueren door het complexe samenspel van politieke, economische, sociale en culturele factoren te ontrafelen. Naast historisch-wetenschap inzicht levert dit ook praktische kennis op. Bestuurders, beleidsmakers, vertegenwoordigers van bedrijven, politieke partijen en kennisinstellingen: zij allen spelen een rol in regiovorming. Regionale geschiedenis kan de bewustwording over die rol vergroten en de

³⁸ Vgl. Kooij, *Hoe provinciaal is de regio?*, 14.

³⁹ Tomaney, 'Region', 139.

identiteit van een gebied mede vormgeven. Historisch inzicht kan bovendien handvatten bieden om regionale samenwerking in de toekomst te versterken.

Een tweede ijkpunt in mijn onderzoek is de dialectische verandering van het begrip 'ontwikkeling'. De verbreding van het ontwikkelperspectief is een worsteling. Dat was het voor diegenen die zich met regionale ontwikkeling bezig hielden, en dat is het nog steeds. Het ééndimensionale, economische-industriële groeiparadigma is in onze vorige eeuw zo sterk ontwikkeld dat het tijd in beslag neemt alvorens ze vervangen is voor een breder, meer integraal toekomstbeeld.⁴⁰ Maar we zien ook dát het gebeurt. Bijvoorbeeld in de snelle opkomst van het begrip 'brede welvaart'.⁴¹ Brede welvaart verbreedt ons denken over welvaart, waarbij naast werk en inkomen ook betekenis wordt toegekend aan gezondheid, wonen, ontspanning en sociale samenhang. Met dit bredere palet kunnen de sterktes en zwaktes van een regio veel beter in beeld gebracht worden. Het Fries Sociaal Planbureau liep op het brede welvaartsdenken vooruit door een discussie over de 'Friese Paradox' te stimuleren. Waarom zijn Friezen bovengemiddeld gelukkig terwijl hun economische startpositie beneden het gemiddelde ligt?⁴² Er zijn werkhypothesen geformuleerd voor het beantwoorden van deze vraag, waarbij een mogelijk verband wordt gezien met bijvoorbeeld de rust & ruimte en het beleven van een eigen taal & cultuur.⁴³

Het is niet mijn ambitie om deze hypothesen te testen. Ze zijn daarvoor trouwens ook te omvangrijk voor de compacte tijd die mij gegeven is. Wel wil ik de verbreding zelf analyseren: waar, wanneer, door wie en waarom is ontwikkelingsbeleid in Noord-Nederland ruimer van opzet geworden? Ik wil daarmee de dialectiek in ons regionale ontwikkelingsstreven van een historisch verhaal voorzien en tonen: kijk, beleid wordt steeds meer vanuit een heterogeen

⁴⁰ Hoogeboom, *Reviving the Region*.

⁴¹ CBS, *Monitor Brede Welvaart*.

⁴² De Vries et al., *Leven in Fryslân*.

⁴³ Van de Vegte, 'De Friese Paradox – eerste verklaringen'.

ontwikkelingsstreven gemaakt. Het uiteindelijke doel is bijdragen aan regionale ontwikkelagenda's die breder van opzet zijn. Breder, doordat ze naast *hard-core* economische impulsen ook aandacht hebben voor andere dimensies van onze brede welvaart. Breder, doordat de agenda *bottom-up* in plaats van *top-down* tot stand gekomen is.

9.

De woorden *bottom-up* en *top-down* brengen mij, tot slot, bij de nationale regering en de Europese Unie. We hebben ervaren dat zij onmisbaar blijven. Endogene ontwikkeling betekent niet dat hogere overheden geen verantwoordelijkheid meer hebben voor regionale ontwikkeling. In tegendeel, zij zijn een belangrijke factor voor de totstandkoming en uitvoering van regionale toekomstplannen. Regio Deals hebben dit wel geïllustreerd. De wisselwerking tussen initiatieven van onderop en ondersteuning van bovenaf krijgt van geographen al de nodige aandacht.⁴⁴ Ik ben benieuwd hoe deze wisselwerking zich in de recente geschiedenis heeft gemanifesteerd.

Ook dit derde ijkpunt komt voort uit normatieve overtuigingen. Hogere overheden dienen zich te verdiepen in de mogelijkheden, beperkingen en behoeften van regio's. Maar het omgekeerde is ook het geval. Regio's kunnen zich niet terugtrekken in hun eigen activiteiten en hun eigen identiteit. Zij zijn onderdeel van een veelomvattend systeem dat onder druk staat van grote uitdagingen zoals klimaatadaptatie, ongelijkheid en de onbedoelde gevolgen van onze geglobaliseerde wereld. Zelfbewuste regio's beseffen dat zij, op hun eigen manier, een bijdrage kunnen leveren aan de grote opgaven van onze tijd.

⁴⁴ Ray, *Culture Economies*, 4.

9.

In mijn rede heb ik twee dialectische momenten in de geschiedenis van ons regionale ontwikkelingsstreven benoemd – dialectisch in de zin dat het opheffen van spanningen tot een transformatie leidde. Het eerste moment vond, afhankelijk van het Europese land waarop we ons concentreren, plaats tussen c. 1930 en 1950. De spanning tussen het moderniseringsideaal en de regionale werkelijkheid werd opgelost met een homogeen regionaal ontwikkelingsstreven. Dit streven leidde onvermijdelijk tot een nieuw conflict, ditmaal tussen een van buitenaf opgelegd ontwikkelbeeld enerzijds en het unieke wezen van een regio anderzijds. Het conflict werd vanaf de jaren 1970 opgeheven. Sindsdien leven we in het tijdperk van het heterogene regionale ontwikkelingsstreven.

Het is duidelijk dat we niet meer terugkunnen naar een tijd waarin ‘achterstanden’ met groteske plannen ‘weggewerkt’ konden worden zodat alle gebieden in ons land zich naar een uniform ontwikkelingspeil zouden bewegen. In ons heterogene tijdperk kunnen we niet anders dan de regionale diversiteit omarmen. We kunnen niet anders dan het begrip ontwikkeling vanuit het brede welvaartspectief begrijpen en nastreven. In deze dialectiek van ons regionale ontwikkelingsstreven heb ik mijn ambities geschetst. Met mijn leeropdracht zal ik een geschiedbeoefening aanmoedigen die zich engageert met hedendaagse vraagstukken van regionale ontwikkeling. Met mijn onderwijs en onderzoek hoop ik anderen te inspireren om heden, verleden en toekomst van regio's eveneens aan elkaar te verbinden.

Ik heb gezegd.

Wetenschappelijke literatuur

Applegate, C. 'A Europe of Regions: Reflections on the Historiography of Sub-National Places in Modern Times.' *The American Historical Review* 104, no. 4 (1999): 1157-82.

Aldcroft, D.H. *The European Economy 1914-2000*. 4e editie. Londen en New York: Routledge, 2002.

Berg, C. van den en A. Kok. *Regionaal maatschappelijk onbehagen. Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment*. Zonder plaats: Rijksuniversiteit Groningen, 2021.

Bijsterveld, A.-J.A. 'Zóó is Brabant. Noord-Brabant als casus van dynamisch regionalisme in Europa.' In *Het nieuwste Brabant*, (red.) W. van de Donk et al., 552-570. Eindhoven: Provincie Noord-Brabant en Uitgeverij Lecturis, 2014.

Bijsterveld, A.-J. en H. Mol. 'All history is local history. Een pleidooi voor glocalisering van lokale en regionale geschiedenis, *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg*, 63 (2018): 16-41.

Bijvoet, C.C. en C.C. Koopmans. *De effectiviteit van regionaal beleid in wetenschappelijk onderzoek vanaf 1970*. Amsterdam: Stichting voor Economisch Onderzoek, 2004.

Blotevögel, H. H. 'Auf dem Weg zu einer "Theorie Der Regionalität". Die Region als Forschungsobjekt der Geographie.' In *Region und Regionsbildung in Europa: Konzeptionen der Forschung und empirische Befunde*, (red.) G. Brunn, 44-68. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1996.

Brusse, P. et al. (red.). *Geschiedenis van Zeeland*, 4 dln. Zwolle: Wbooks, 2012-2014.

Cappelo, R. 'Space, Growth and Development.' In *Handbook on Regional Growth and Development*, (red.) P. Nijkamp and R. Capello, 33-52. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, 2009.

Clout, H. D. (red.). *Regional Development in Western Europe*. Londen: David Fulton Publishers, 1987.

Cruz, S. en A. Aurora. 'The Evolution of the Cluster Literature: Shedding Light on the Regional Studies-Regional Science Debate.' *Regional Studies* 44, no. 9 (2010): 1263-88.

Doering-Manteuffel, A. en L. Raphael. *Nach dem Boom. Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.

Duijvendak, M. G. J. *Wijde horizon, scherpe blik. Regionale geschiedenis en Noord-Nederland. Over rurale problematiek, sociale wetenschap en geschiedschrijving*. Groningen: Faculteit der Letteren, Rijksuniversiteit Groningen, 2002.

Duijvendak, M.G.J. et al. (red.), *Geschiedenis van Groningen*. Deel 1 t/m 3. Zwolle: Waanders, 2009.

Eberstein, H.H. 'Wesentlichen Grundlagen der Regionalpolitik.' In *Handbuch der Regionalen Wirtschaftsförderung*, (red.) H.H. Eberstein and H. Karl. Keulen: Schmidt, 2008.

Esser, R. 'Landesgeschichte aus dem Blick der Niederlande.' *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 70 (2020): 341-356.

Gerding, M.A.W. en J. van der Meer (red.). *Geschiedenis van Drenthe. Een nieuw perspectief*. Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2018.

Harvey, A. en J. Taylor, *Regional Economics and Policy*. Oxford: Blackwell, 2000.

Herbert, U. 'Europe in High Modernity. Reflections on a Theory of the 20th Century' *Journal of Modern European History* 5 (2007): 5-20.

Hoogeboom, B. *Reviving the Region. Endogenous Development in European Rural Regions, 1975-Present*. Groningen: PhD dissertation, 2020.

Hoogeboom, B. en M. Molema. 'Look to the Future, Embrace your Past. Regional Industrialization Policies and Their Aftermath.' In *Since the Boom: Continuity and Change in the Western Industrialized World after 1970*, (red.) S. Voigt, 209-36. Toronto: University of Toronto Press, 2021.

Hoogstraten, P. van. *De ontwikkeling van het regionaal beleid in Nederland. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van overheidsingrijpen in de ruimtelijke structuur*. Nijmegen: Stichting Politiek en Ruimte, 1983.

Hopkins, J.A. *Knowledge, networks and policy. Regional studies in postwar Britain and beyond*. London: Routledge, 2015.

Jaraus, K. H. 'Verkannter Strukturwandel. Die siebziger Jahre als Vorgeschichte der Probleme der Gegenwart'. In *Das Ende der Zuversicht? Die siebziger Jahre als Geschichte*, (red.) idem, 9-26. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.

Judt, T. *Postwar. A History of Europe since 1945*. London: Pimlico, 2007.

Kaelbe, H. 'The 1970s in Europe: Period of Disillusionment or Promise?'. In *Eine europäische Gesellschaft? Beiträge zur Sozialgeschichte vom 19. bis ins 21. Jahrhundert*, idem, 171-183.

Kiesewetter, H. *Industrielle Revolution in Deutschland. Regionen als Wachstumsmotoren*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.

Kooij, P. *Hoe provinciaal is de regio? Kaders voor een economische en sociale geschiedenis van stad en platteland*. Zonder plaats: zonder uitgeverij, 1990.

Lavista, F. 'Structural Policies, Regional Development and Industrial Specialization in Italy, 1952-2002'. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook* 58, no. 1 (2017): 83-105.

Lübbe, H. *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie*. Basel en Stuttgart: Schwabe, 1977.

MacKinnon, D., L. Kempton, P. O'Brien, E. Ormerod, A. Pike en J. Tomaney. 'Reframing Urban and Regional 'Development' for 'Left Behind' Places'. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. Online gepubliceerd op 20 oktober 2020, <https://doi.org/10.1093/cjres/rsab034>

Myrdal, G. *Economic Theory and Under-developed Regions*. London: Duckworth, 1957.

Núñez Seixas, X.M. en Eric Storm. *Regionalism and Modern Europe. Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day*. London: Bloomsbury Academic, 2019.

Paasi, A. 'The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity.' *Fennia - International Journal of Geography* 164, no. 1 (1986): 105-46.

Pollard, S. *Peaceful Conquest. The industrialization of Europe, 1760-1970*. Oxford: Oxford University Press, 1981.

Ray, C. *Culture Economies. A Perspective on Local Rural Development in Europe*. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy, Dept. of Agricultural Economics and Food Marketing, University of Newcastle upon Tyne, 2001.

Rodríguez-Pose, A. 'The Revenge of the Places that don't Matter (and What to do About It).' *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 11, no. 1 (2018): 189-209.

Rosés, J.R. en N. Wolf, *The Economic Development of Europe's Regions. A quantitative History since 1900*. Abingdon: Routledge, 2019.

Tödtling, F. 'Endogenous Approaches to Local and Regional Development Policy.' In *Handbook of Local and Regional Development*, (red.) A. Pike, A. Rodríguez-Pose en J. Tomaney, 333-43. London: Routledge, 2011.

Tomaney, J. 'Region.' In *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 9, (red.) R. Kitchin en N. Thrift, 136-50. Elsevier: Oxford, 2009.

Toynbee, A. *A study of history* vol. 9. London: Oxford University Press, 1954.

Vicente, J. *Economics of Clusters. A Brief History of Cluster Theories and Policy*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

Vries, B.M.A. de. 'De Industriële Revolutie.' In *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. Demografie, economie, maatschappij en cultuur in West-Europa, 1450-2000*, 3e editie (red.) idem et al., 219-252. Groningen, Martinus Nijhoff uitgevers, 2000

Zanden, J.L. van. *Een klein land in de twintigste eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Het Spectrum, 1997.

Zeitlin, J. 'Industrial Districts and Regional Clusters.' In *The Oxford Handbook of Business History*, (red.) G. Jones and J. Zeitlin, 219-43. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Rapporten, kamerstukken, kranten- en webartikelen

Adviescommissie inzake het industriebeleid, *Een nieuw industrieel elan*. Den Haag: zonder uitgeverij, 1981.

Kennedy, J. 'Friesland droeg volop bij aan de Nederlandse geschiedenis', *Leeuwarder Courant*, 16 juni 2018.

Centraal Bureau voor de Statistiek, *Monitor Brede Welvaart en Sustainable Development Goals. Een toelichting*. Den Haag: CBS, 2020.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, VNG, IPO. *Krimpen met kwaliteit. Interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling* (Den Haag, november 2009).

Ministerie van Economische Zaken. 'Bekendmaking betreffende "Premieregeling Bevordering Industrievestiging Kerngemeenten"'. In *Nederlandse Staatscourant*, 30 juli 1953, no. 145.

Ministerie van Economische Zaken. 'Vierde nota inzake de industrialisatie van Nederland' ('s Gravenhage, 27 maart 1953). *Stukken Tweede Kamer der Staten-Generaal*, vergaderjaar 1952-1953, nr. 2959-2.

Ministerie van Economische Zaken. 'Bekendmaking betreffende premie- en prijsreductieregeling "Bevordering Industrialisatie Ontwikkelingskernen"'. In *Nederlandse Staatscourant*, 20 april 1959, no. 75, p. 4-5.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. 'Brief over de aanpak van Regio Deals' ('s Gravenhage, 8 juni 2018). *Stukken Tweede Kamer der Staten-Generaal*, vergaderjaar 2017-2018, nr. 29697-48.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. 'Brief over de Regio Deal Noordoost Friesland en Holwerd aan Zee' ('s Gravenhage, 12 september 2019). *Stukken Tweede Kamer der Staten-Generaal*, vergaderjaar 2018-2019, nr. 29697-71.

Molema, M. et al., *Economische vitaliteitsscan Noordoost-Fryslân*, 4 dln. Leeuwarden: Fryske Akademy en Provincie Fryslân, 2016-2019).

Motie inzake Deltaplan voor het Noorden van het lid Amhaouch d.d. 7 december 2020, zie: *Stukken Tweede Kamer der Staten-Generaal*, vergaderjaar 2020-2021, nr. 35570A-27

Netwerk Noordoost, 'Regiodeal fase II: De versnellingsagenda' (versie 17 juli 2018). *Vergaderstukken gemeenteraad Noardeast Fryslân*, d.d. 7 maart 2019. Geraadpleegd via <https://noardeastfryslan.bestuurlijkeinformatie.nl/> op 7 januari 2021.

Pool, D. en W. van Wegen, 'De Lelylijn is een zegen'. In *Friesch Dagblad*, 13 december 2021, p. 7.

Vegte, I. van de. 'De Friese Paradox – eerste verklaringen', webpublicatie FSP: <https://www.fsp.nl/publicaties/de-friese-paradox-eerste-verklaringen/>, geraadpleegd 11 augustus 2020.

Ven, C. van de. 'Hoe Den Haag uit Nederland verdween. De afname van regionale voorzieningen'. In *De Groene Amsterdammer*, 14 oktober 2021, pp. 20-27.

Voogd, J. de en R. Cuperus. *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2021.

Vries, W. de et al., *Leven in Fryslân*. editie 2019. Leeuwarden: Fries Sociaal Planbureau, 2019.

Dank

De bijzondere leerstoel 'Regionale Vitaliteit & Dynamiek' is ingesteld door de stichting Fries Sociaal Planbureau, waaraan ik als programmaleider verbonden ben. Deze stichting stelt mij in staat om, gedurende één dag per week, te werken aan de verbinding tussen academische en toegepaste wetenschap. Ik ben de directeur Ingrid van de Vegte dankbaar dat zij mij hiertoe de mogelijkheid heeft gegeven. In het samenspel met mijn collega's ervaar ik het FSP als een gedreven en multidisciplinaire organisatie waarvoor het fijn werken is.

De Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen heeft mij warm welkom geheten. In de eerste plaats komt dat door de stimulerende houding van de voormalige decaan prof. dr. Gerry Wakker en de huidige decaan prof. dr. Thony Visser. Eenzelfde openheid toonde de CvB voorzitter Jouke de Vries. Ik verheug mij met zijn werk aan de Universiteit van het Noorden, die zeer goed past bij mijn leeropdracht.

Binnen de Faculteit der Letteren is het de leerstoelgroep Economische en Sociale Geschiedenis die mij opneemt. Vanaf mijn tijd als student is prof. dr. Maarten Duijvendak, voormalige leerstoelhouder, iemand op wie ik mij oriënteer. De huidige leerstoelhouder prof. dr. Hilde Bras sterkt mij in het gevoel dat ik, ondanks mijn bijzondere status, een bijdrage kan leveren aan onze groep en de opleiding in het algemeen. Ik dank hen, en de overige collega's, voor de samenwerking.

Een aantal personen is een terugkerende bron van inspiratie voor mijn werk, binnen en buiten de wetenschap. Daaronder schaar ik allereerst mijn promotor, emeritus hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Vrije Universiteit, Karel Davids. Mijn co-promotor wijlen prof. dr. Koos Bosma, eveneens VU, brengt me tot de personen die mijn oratie niet meer meemaakten. Onder hen zijn ook de emeriti hoogleraren Adri van den Brink (WUR) en

Pim Kooij (RUG). Op een korte, maar krachtige manier hebben ze mij tot voorbeeld gediend.

Rinze Benedictus en Ymko Braaksma, maar vooral mijn goede studievriend Binne de Haan, hebben onmisbare prikkels tijdens het schrijfproces van deze oratie gegeven. Ik dank hen voor discussies en feed-back.

Lieve Jaantje, Kars, Josine en Ynte; jullie zijn het onbetwiste fundament van mijn eigen ontwikkeling. Ik kijk uit naar de voortzetting van onze familiereis.

Marijn Molema studeerde geschiedenis in Groningen met bijvakken filosofie en (als Erasmus student in Bielefeld) sociologie. In 2006 studeerde hij *cum laude* af. Zijn proefschrift over economische politiek in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland verdedigde Molema in 2010 aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hierna doceerde hij aan diverse universiteiten. Tussen 2012-2014 combineerde hij een functie als onderzoeker bij het lectoraat Area Development van Hogeschool Windesheim met de coördinatie van de Vlaams-Nederlandse Onderzoekschool voor Economische en Sociale Geschiedenis, het N.W. Posthumus Instituut. Tussen 2015 en 2019 onderzocht hij aan de Fryske Akademy de Agri & Food als regionaal economisch cluster. Hierna volgde een overstap naar programmaleider bij het Fries Sociaal Planbureau. Namens deze stichting is hij sinds 1-9-21 benoemd tot bijzonder hoogleraar Regionale Vitaliteit & Dynamiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. De bijzondere leerstoel is ingebed bij de Faculteit der Letteren, leerstoelgroep Economische en Sociale Geschiedenis. In zijn toegepaste en academische onderzoek verbindt prof. dr. Molema historische met hedendaagse en toekomstige perspectieven op de ontwikkeling van regio's, met bijzondere aandacht voor Noord-Nederland.

Colofon

Marijn Molema, *Dialectiek van ons regionale ontwikkelingsstreven*.
Leeuwarden: FSP en Rijksuniversiteit Groningen, 2022

Vormgeving: Jongens van de Jong

